

Lajtai L. László

A komparatiztikától a történeti keresztezésig

A francia társadalomtörténet útkeresései
Marc Blochtól az *histoire croisée*-ig

ÉRDEKES ÉS TANULSÁGOS betekintést nyerhettek a huszadik századi és kortárs francia társadalomtörténeti gondolkozás fellegvárának számító *Annales*-paradigma történeti összehasonlítással és összehasonlíthatósággal kapcsolatos elméleti megközelítései terén az utóbbi években, évtizedekben bekövetkezett alapvető fordulatokról, illetve finom hangsúlyeltolódásokról azok, akik figyelemmel követték az *Atelier Magyar-Francia Társadalomtudományi Műhely* 2004–2005-ös kurzusainak francia vendégelőadók által tartott expozéit és műhelyszemináriumait. Különösen igaz ez a megállapítás az EHESS egyik vezető tanárának, Michael Wernernek, illetve az intézményt több évtizedig igazgató Jacques Revelnek a témakörben elhangzott előadásaira. Revel expozéja elsősorban historiográfiai megközelítéssel, bár lényeges metodológiai reflexiókkal kiegészítve, az egyik *Annales*-alapítóatyának, Marc Blochnak az európai társadalmak összehasonlíthatóságával kapcsolatban kifejtett alapvető téziseire koncentrált. Ezzel szemben Werner lényegében egy komplex módszertantörténeti visszatekintéssel felvértezett, rendkívül szofisztikált, a – francia terminussal élve – *histoire croisée* problémája köré rendezett elméleti bevezetés keretében vázolta fel a társadalomtörténeti kutatások tárgyai, eljárásai, kánonjai és kutatói közötti átjárhatóság problémájának – a sokban az ő nevéhez fűződő – legújabb, egyszerre elméleti-módszertani és pragmatikus megközelítését.

Revel értelmezése Marc Bloch komparatiztikájáról elsősorban Bloch 1928-ban, a *Történettudományok Nemzetközi Kongresszusának* oslói ülésén a középkor szekcióban elhangzott előadására, illetve annak nyomtatásban megjelent változatára támaszkodott.¹ (Megjegyzendő, hogy már maguk a nemzetközi történetssz-kongresszusok is lényegében az efféle összehasonlításra, illetve összehasonlíthatóságra való törekvések jegyében fogantak a 19. század közepén.) Bloch sohasem

1 BLOCH, 1983. – A szöveg magyarul is napvilágot látott Pataki Pál fordításában: BLOCH, 1996.

írt semmifajta Európa-történetet – hangzott Revel expozéjának első, talán meglepőnek ható gondolata. Annál inkább foglalkoztatták őt azonban az Európa par excellence összehasonlítási terepként való felfogásában rejlő lehetőségek. Számára ugyanis Európa mindekelőtt úgy tűnik fel már az 1920-as évek végén, mint ami kutatóit a kereszteződő történelmek kreálta *tapasztalati közösség*-ként sokrétű összehasonlító vizsgálatokra ösztönözheti. Amíg tehát sok (kora-, illetve napjainkbeli) történész számára az összehasonlító Európa-történet elsősorban a nemzeti történelmek és identitások összehasonlításának vizsgálatában merült és merül ki, addig Bloch szemében sokkal inkább semleges módszertani problémaként tűnik fel a kérdés.² Számára az európai társadalomtörténet diszkontinuus és heterogén. Európai identitásról mint olyanról – történeti távlatokban legalábbis – értelmetlenség volna beszélni, a kölcsönvétel és a modellcirkulációk évszázados, évezredes jelenségeiről viszont annál inkább. Ez utóbbiak azonban legkevésbé sem támaszkodnak bármiféle történeti a priori-ra. Sarkítva: a közösen megélt tapasztalatok teszik Európát, nem pedig Európa gerjeszt közös tapasztalati horizontokat. Európát a tapasztalat termeli ki hosszútávon, történelmi léptékben, nem pedig fordítva. Bloch tehát végeredményben a történeti posibilizmus mellett foglal állást mindenféle determinizmus és szubsztancialista látásmód ellenében.

Bloch komparatiztika-értelmezése – Európa-felfogásához hasonlóan – dinamikus és történeti. 1928-as oslói előadását bevált szónoki fogással kezdi: *„semmifajta csodaszert nem fedezett fel”*. A történeti összehasonlító módszer régóta létezik, számos tudományágban jól bevált (történelemfilozófia, általános szociológia), a történészek mégis húzódoznak tőle. Kétségtelen, hogy – mint egyébként bármely, az emberi társadalmak által használt kifejezés – az összehasonlítás fogalma jelentésváltozások során ment keresztül. Bloch azonban nem kíván fogalomtörténeti fejtegetésekbe bonyolódni, megmarad a terminus huszadik század első harmadának társadalomtudományai által akceptált értelménél. Az írás szerint még így is legalább kétfajta típusú összehasonlításról beszélhetünk, de mindkettőre jellemző a módszer magjának tekinthető alábbi eljárás: *„eltérő társadalmi környezetekből kiválasztunk két vagy több jelenséget, amelyek között első pil-*

2 Megjegyezendő, hogy Bloch kifejezetten terméketlennek tartotta a történeti narratívák *nemzeti keretek* között történő összehasonlítását (ami valószínűleg meglehetősen szokatlan álláspont lehetett a két világháború közti időszak Európájában virágzó nacionalista diskurzusok uralta erőterében). *„Egyszóval, azt javaslom, szíves engedelmükkel: hagyjuk abba ezt az örökösen a nemzeti történelmekről szóló fecsegést, ahol nem értjük egymás szavát! Süketek párbeszéde ez, ahol az egyik úgy felel a másik kérdésére, hogy teljesen félreérti azokat; régi vígjátéki felfogás, a derülni vágyó közönséget jól megnevetheti – a tudományok terén viszont kevésbé ajánlatos.”* – hangzanak Bloch előadásának zárógondolatai. BLOCH, 1996. 200.

lantásra bizonyos analógiák látszanak, leírjuk fejlődésük görbéit, megállapítjuk a hasonlóságokat és a különbségeket, és lehetőség szerint megmagyarázzuk ezeket is, azokat is. Tehát történelmi szempontból az összehasonlításnak két szükséges feltétele van: a megfigyelt tények bizonyos fokú hasonlósága – ez magától értődik – és környezetük bizonyos fokú különbözősége.”³

Regularitás és eltérés, hasonlóság és különbözőség: íme a blochi értelemben vett komparatiztika dialektikus és dinamikus dichotómiára épülő konceptuális váza. Ez a módszer, mint mondtuk, két, egymástól – tér- és időbeli alapjaiban – eltérő típusba sorolható összehasonlítási módot tesz lehetővé. Egyfelől azt, amelyben „*olyan társadalmakat választunk vizsgálatunk tárgyául, amelyek olyan távol vannak egymástól időben és térben, hogy az egyes jelenségek között megfigyelt hasonlóságokat nyilván nem magyarázhatják sem a kölcsönhatások, sem közös eredet.*”⁴ (Ez a típus lenne egyébként az antropológiára per definitionem jellemző összehasonlító módszer, amennyiben az antropológiai – azaz tértől és időtől független – állandók tartós létével számol.)⁵ Másfelől viszont Bloch kevésbé az ilyesfajta logikájú összehasonlításban látja a társadalomtörténet továbblépésének irányát: „*Van az összehasonlító módszernek egy másfajta alkalmazása is: itt szomszédos és kortárs társadalmakat állítunk egymással párhuzamba, amelyek szüntelenül befolyásolják egymást, amelyeknek fejlődésére, éppen közelségük és egyidejűségük folytán, ugyanazon okok hatnak, és amelyek, legalábbis részben, közös forrásból erednek.*”⁶ A két eljárás közötti különbségek és hasonlóságok világosak: amíg az első a tér- és időbeli korlátokon átívelő, kvázi „univerzálék” feltárásában bizonyulhat hasznosnak, addig a második jóval kontextusfüggőbb (mivel tér- és időbeli tényezők azonosságát, illetve szimultaneitását, egymás mellettségét tételezi fel), a konkrét történelmi gyakorlathoz közelebb, ilyenformán számára alkalmazhatóbb is.⁷

3 BLOCH, 1996. 172.

4 BLOCH, 1996. 173.

5 „*A posztulátum, akárcsak a mindig visszatérő konklúzió, ugyanaz: az emberi gondolkodás alapvető egységessége, vagy, ha úgy tetszik, az emberi intellektus erőforrásainak egyhangúsága, meglepő szegénysége az egész történelem folyamán és különösen az őskorban, amikor az ember – ahogyan Sir James Frazer mondja – »ősi nyersségében kidolgozta a maga életfilozófiáját.«*” BLOCH, 1996. 174.

6 BLOCH, 1996. 174.

7 Bloch, az analogikus megvilágítás erejével élve, a – korban vezető humántudományok számító – nyelvtudomány egymást kiegészítő ágai közötti munkamegosztás hasonlatát idézi fel: „*Ez a módszer a történelemtudomány terén ugyanaz, mint a nyelvészet terén a nyelvtörténet (pl. indoeurópai nyelvészet), míg az előző, szélesebb összehasonlító történelem nagyjából az általános nyelvészetnek felel meg. Mégpedig a történelemben csakúgy, mint a nyelvben, az összehasonlító módszer két típusa közül a jobban körülhatárolt bizonyul gyümölcsözőbbnek tudományos szempontból. Szigorúbban tud osztályozni, kritikusan tudja szemlélni a párhuzamokat, tehát sokkal kevésbé hipotetikus és sokkal pontosabb, tényleges következtetéseket vonhat le.*” BLOCH, 1996. 174.

Mindazonáltal Bloch siet elosztatni jónéhány, még az ilyen, leszűkített értelemben vett összehasonlításához is tartósan hozzátapadó közkeletű félreértést. Egyfelől, mindjárt a források problémájából kiindulva: a módszernek a hamis reflexek és magától értetődőségek illúziójától való szabadulásban játszott alapvető szerepét emeli ki. Más szóval, implicite a kutatási tárgy konstruáltságának problémáját szegezi szembe a hagyományos történelmi praxis naiv „valóságtükrözésre” épülő episztemológiájával, ezáltal világítva rá a múltat értelmező történelmi szerep aktív, cselekvő mivoltára: *„De egyesek talán azt kérdezik, vajon szükséges-e ennyit fáradozni ezért, hogy »felfedezzük« a történelmi tényeket. Csakis a források révén ismerjük és ismerhetjük meg őket; vajon nem elég elolvasni a szövegeket, hogy fény derüljön rájuk? Minden bizonnyal, csakhogy olvasni is tudni kell. Egy okirat nem egyéb tanúnál, és akárcsak a legtöbb tanú, csupán akkor beszél, ha kérdezik. Ez a nehéz, a kérdéseket feltenni. És ezen a ponton nyújt értékes segítséget az összehasonlítás az örökös vizsgálóbíró, a történetész számára.”*⁸ Másrészt kiemeli: a kellő körültekintéssel végzett összehasonlítás különösen nyilvánvalóvá teheti azt a módszertani belátást, ami már a 19. századi francia történetész, Ernest Renan előtt sem volt ismeretlen: *„A hasonlóság a történelemben nem mindig jelent egyúttal kapcsolatot is.”* Végül pedig, az erőltetett analógiák elleni védekezés készíti Blochot annak leszögezésére, hogy *„a helyesen értelmezett módszer éppen a különbségek iránt érdeklődik különleges élnkséggel, függetlenül attól, hogy eredendő eltérések-e ezek, vagy pedig közös pontból szerteágazó utak következményei.”*⁹

A blochi felfogásban az összehasonlító módszer így a „természetesség”, „eleve elrendeltség”, végeredményben az ahistorikus állandók *esszencializmusával* szembeni történelmi védekezés leghatékonyabb eszközének kínálkozik. A módszer sikeres alkalmazása egyfelől sokoldalú helyi, regionális (mai terminológiával élve mikroszintű) vizsgálat kitermelte részmonográfiát igényel, másfelől pedig – az előbbivel szoros összefüggésben – azon *„avult topográfiai rekeszek feltörését, melyekbe a társadalmi realitásokat eladdig gyömöszölni próbálták”*. Vagyis a magukba zárkózó (adott esetben torzító módon hosszútávú etnoföldrajzi kontinuitásokat posztuláló) nemzeti történetírások hagyományaiból való kiszabadulás intézményes, technikai és – legfőképp – mentalitásbeli feltételeinek megteremtését.

Marc Bloch imént idézett, előadását lezáró eszmefuttatása egyben át is vezet bennünket a kortárs franciaországi társadalomtudományos gondolkodásban a történelmi léptékű összehasonlíthatóság, kölcsönvétel, egymásra hatás és kereszteződés kiváltotta-kitermelte elméleti, gyakorlati és legfőképpen módszertani kérdésekhez. Kezdjük azonban ismét a szociokulturális háttérben bekövetkezett

8 BLOCH, 1996. 175.

9 BLOCH, 1996. 184.

alapvető változások jelzésével. Ahogy Bloch és kollégái számára a világegés traumája és az általa előidézett – legalábbis részleges és rövid életű, hosszútávon mégis jelentősnek bizonyuló – szellemi katarzis jelentett általános alapélményt, addig napjaink kortárs francia (és általában nyugat-európai) társadalomtörténetészei számára ugyanezt a szovjet blokk összeomlása (a bevett francia fordulat eseménytörténeti ízű, de szemléletes sűrítésével élve: „a berlini fal leomlása”) által kiváltott sokk jelenti. Ehhez járulnak a részben a posztkolonialista diskurzusokból kinövő, a társadalomtudományos látásmódot is alapjaiban átformáló globalizáció (vagy annak francia értelmezése, a *mondializáció*) kihívásai és az értelmezésük során elhatalmasodó episztemológiai elbizonytalanodás. Bevett posztstrukturalista metaforával élve: az „alapok elmozdulása” jelenti napjaink kitapintható intellektuális alapélményét. A marxista és strukturalista metanarratívák látványos kudarcával párhuzamban a nemzeti homogenizációs stratégia és a determinista kiszámíthatóság, tervezhetőség, valamint a monokauzalitás és teleológia mint magyarázó elv is háttérbe szorultak. Mindezek helyett a mikroszintű elemzés, a lokális és a globális együtt hatásai közötti változatos interakciók (ismét francia társadalomtudományos metaforával élve: a léptékek játéka), az egyéni stratégiák és az alternatívák, párhuzamos fejlődések, pluralista megközelítések kerültek az immár alapvetően kulturális alapokon nyugvó és magát ilyenképp is meghatározó nyugati társadalomtudományos diszciplínák érdeklődésének előterébe. Ennek belátásához elegendő számba venni a nyelvi fordulat, az új kultúrtörténet, a kritikai fordulat, a léptékváltó történetírás, a (megújulva) visszatérő eseménytörténet és más irányzatok szerepéhez jutását a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójától.

Mindez természetesen csak a felszíne annak a sok szálon futó „átstrukturálódásnak”, amely napjaink mérvadó társadalomtudományi műhelyeiben – egymásról nem mindig tudva vagy konvergálva – zajlik. Arra azonban talán ez a jelzésszerű áttekintés is hasznosnak bizonyult, hogy némiképp érzékeltethessük annak okait, hogy a saját korát sok szempontból meghaladó Marc Bloch számára miért a (társadalom)történeti összehasonlítás kérdése és annak adekvát megválaszolása látszott még kvázi „bölcsek kövének”, a ma történésze, társadalomtudósa egy egyszerre sokkal bonyolultabb, nyitottabbá váló és univerzalizálódó világban miért inkább a kereszteződés, egymásba fonódás és ágyazódás, átfedés, összekapcsolódás (*histoire croisée* és angolszász pendant-jai: *shared, connected, overlapping, entangled history*) felé tájékozódik. Michael Werner kiemelendőnek tartja, hogy – amint az Bloch „összehasonlító történetírás”-fogalma esetében is történt – bár terminusértékkel körülbelül mindössze egy évtizede használatos csupán az *histoire croisée* szintagma, már most is jól látszik használatának többértelműsége. Ezért is tartotta fontosnak, hogy kollégájával (a szintén

az EHESS keretein belül tevékenykedő) Bénédictte Zimmermannal közösen jegyzett tanulmányában számba vegye és körülhatárolja a fogalom kijelölte diszkurzív tér elméleti, gyakorlati és metodológiai paramétereit.¹⁰ Amíg tágabb értelemben ugyanis az *histoire croisée* tárgykörébe értendő mindaz, ami a tovább nem pontosított „keresztvezetés” értelmével asszociálódó történelemhez (avagy történelmekhez) kötődik, addig szűkebb használata szerint a terminus az egymással feltételezeten kapcsolatban álló társadalmi, kulturális vagy politikai formációk – egyszerre gyakorlati és intellektuális – kapcsolatba hozásán munkálkodik. A képet tovább finomítva: az eljárás bevallottan és szorosan az összehasonlító, transzfer- és egyéb „kapcsolatiságon/viszonyiságon alapuló” (*relationnel*) módszerek (mint a már említett *connected* vagy *shared history*) egyre bővülő családjába tartozik. Ugyanakkor viszont meg is kívánja haladni a komparatív és transzferen nyugvó módszer által hagyományozott metodológiai követelményeket. Ezenkívül pedig – hármás historicizálással – saját történetiségére is reflektálni kíván. Így a kutatási tárgy, a kutatási módszer, valamint a kutatási tárgy és a kutató közötti viszonyrendszer történetiségét is folyamatosan szem előtt kívánja tartani – legalábbis teoretikus öndefiníciója szerint –, miáltal „a történelmi tudományokon túlmenően, más, a múlt és a jelen perspektíváit keresztező számos diszciplína terén egyaránt működőképes szerszámosládaként kíván funkcionálni.”¹¹

Világosan kiténik tehát, hogy az *histoire croisée* és az összehasonlító módszer között már az alapfeltevések szintjén is lényegi különbségek állnak fenn. Egyfelől, belső logikájából kifolyólag, az összehasonlítás szükségszerűen megköveteli az összehasonlító személyének – legalábbis elméletileg posztulált – kívülállóságát, egyenlő távolságban maradását az összehasonlítás tárgyát képező kutatási objektumokhoz képest, valamint – szemben az időben és térben változóknak elismert vizsgálati tárgyakhoz képest – az ideálisan önfegyelmezett vizsgálódó ideális tér- és időnkívülségét. Ezen hipotézis gyakorlati tarthatatlansága, azaz a beszélői, kutatói pozícionáltság hiányának feltételezése – napjainkban már – talán nem igényel további fejtegetést.

Ez a fajta pozícionáltság, tér- és időbeli kontextusba helyezettség ráadásul ugyanúgy megnyilvánul az összehasonlítás egyes szintjeinek (nemzeti, civilizációs, regionális stb.) megválasztása kapcsán: a történetileg eltérő fejlődési görbéket befutó entitások összehasonlítására tett kísérlet során mindig erősen megkérdőjelezhetővé válik az univerzálisan alkalmazhatónak vélt módszerek pertinenciája, sőt indokolhatósága. Tudniillik már maguk az alkalmazott, bei-

10 WERNER – ZIMMERMANN, 2003. – Az idézett tanulmány időközben a két szerző által az *histoire croisée* gyakorlati alkalmazását konkrét példákon keresztül bemutató tanulmánykötetet bevezető írásként is megjelent. Lásd WERNER – ZIMMERMANN, 2004.

11 WERNER – ZIMMERMANN, 2003. 10.

degződöttségük okán talán „értéksemlegesnek” tűnő, kategóriák (mint a rokonsági viszonyok, az állam, az időhöz való viszony stb.) is történetileg erőteljesen kondicionáltak. Ezen túlmenően az összehasonlításnak – még ha csak heurisztikus értelemben véve is, de – mindig egyfajta kimerevített pillanatképre van szüksége. Ugyancsak tapasztalati tény, hogy az egymástól elszigetelve vizsgált jelenségek leírásától eltérően, az összehasonlítva vizsgáltaknak megvan az a jellemző tulajdonságuk, hogy egymással kapcsolatba kerülve kölcsönösen mást „tárnak fel magukból”, mintha rigorózan izolálva próbáltuk volna meg külön-külön értelmezni őket.

A komparatív módszer imént vázolt hátrányai, különösen az összehasonlító kutatások történeti dimenziója terén mutatkozó deficit kiküszöbölésében lehető meg a transzferkutatások legfőbb hozadéka. Amíg ugyanis a komparatiztika *sui generis* – mondhatni strukturálisan – szinkrón jelleggel bír, addig a transzfer vizsgálatok sajátos terepe mindig a diakróniában található. Tárgya tehát kiváltképpen a – nemzeti, regionális kultúrák, illetve diszciplináris, művészeti, tudományos, gazdasági stb. gyakorlatok közötti – időbeli átalakulások folyamatának és irányának feltérképezése. Mindazonáltal a transzfer jellegű kutatások sem egészen mentesek mindennemű módszertani „vakfolttól”. Egyfelől problémát jelenthet a vonatkoztatási keretek kérdése, mivel – az összehasonlító módszerhez hasonlóan – a vizsgálat kiinduló- és végpontja megfelelő stabilitást, tehát fixációt, kimerevítést kíván a jobb értelmezhetőség érdekében, ami viszont óhatatlanul hozzájárul a vizsgálati tárgyak mesterséges szubsztanciálizálásához (pl. „német historiográfia”, „angolszász társadalomtudományok”). Ugyanez elmondható természetesen a választott elemző kategóriák invarianciájáról, óhatatlanul nemzeti diszciplináris keretek közé íródottságáról is. Mindez persze a kutatói önreflexivitást gyengíti: hiába vizsgáljuk ugyanis a nemzeti kultúrák közötti csere per definitionem interkulturális jelenségét, ha reflektálatlan, a prioriként felfogott elemzési kategóriaként mi magunk termeljük újra az időben egyébként ugyancsak folyamatosan változva, módosulva egymásra ható és egymástól kölcsönvevő kulturális entitásokat. Végül pedig, a bevezetődés, elterjedés és befogadás hármasságának vizsgálata önmagában még csupán lineáris és egyirányú elsajátítási folyamattal számol, figyelmen kívül hagyva a többirányú, reciprok, kereszteződő, interaktív, illetve visszaforduló kulturális átvételek sokkal összetettebb problémáit.

Nos, mindezen metodológiai korlátok kiküszöbölése céljából állt össze gondos kimunkálással az *histoire croisée* dinamikus módszertani eszköztára. Az eljárás – mint elnevezése is mutatja – kettős fundamentumon nyugszik: a *történetiségen* és a *kereszteződés* princípiumán. A historicizálás elsősorban a tárgy, a vizsgálati léptékek, kategóriák és magának a kutatónak a társadalomtörténeti,

idő- és térbeli kontextusba helyezését jelenti. A keresztteződés pedig a metszet értelemben vett találkozási felületek metaforáján keresztül úgyszintén a kutatási tárgy, módszer, apparátus és kutató közötti sokdimenziós kapcsolatháló egymásba ágyazottságára reflektál. A keresztteződés metaforája által felidézett kép segít szakítani az egydimenziós, leegyszerűsítő, homogenizáló perspektívákkal, továbbá hozzájárul a külső vonatkoztatási pont megtalálásához (amely adott esetben maga a találkozási pont is lehet). Általa a kimerevített objektumokkal szemben a kutatási tárgy, módszer, apparátus és kutató között feszülő és állandó alakulásban lévő viszonyháló, interakciók és cirkulációk kerülhetnek immár az elemzés homlokterébe. Dinamikus modell lévén, nyomonkövethetővé teszi a keresztteződés eredményét, csakúgy, mint az időben eltolódó visszahatások, egymásba fonódások vagy – éppen ellenkezőleg – a keresztteződésnek való ellenállások problémáját. Ráadásul a keresztteződés hatására a két kiindulási objektum teljesen egymásba is olvadhat, vadonatúj entitássá alakulva (francia terminussal: *métissage*-t alkotva, „meszticé” válhat), avagy a keresztteződés hatására módosulva transzformálódhat korábbi önmagához képest valami mássá, ami megkülönböztethető a vele keresztteződő entitástól.

Michael Werner és Bénédicte Zimmermann fentebb hivatkozott tanulmánya, lényegét tekintve, négy fő alípusát különbözteti meg a kereszttező történetírásnak. A keresztteződés egyfelől lehet a vizsgált tárgy empirikusan immanens jellemzője. A hangsúly ezen belül helyeződhet természetesen a keresztteződő elemek történetére csakúgy, mint magának a keresztteződésnek a történetére. Mindkét esetben végeredményben a keresztteződés bekövetkezte eredményezi a kutatás tárgyának konstruálódását. A következő típust a különféle nézőpontok keresztteződése hozza létre. Ezúttal maga a kutatási tárgy is a kutató saját voluntarista és strukturáló választása révén keresztteződő kutatói eljárások, terepek és léptékek játékból születik meg. Voltaképpen tehát a kutatási „*tárgy körülhatárolása (cadrage) és a kutató pozicionálása egy »kettős hermeneutika« részét képezi*”,¹² melynek során tárgy és nézőpont egymással keresztteződő interaktivitás keretében konstruálódik. Tovább haladva a heurisztikus tipológián, a harmadik típus (a kutató és a kutatási tárgy közötti kapcsolatok) legfőbb jellemzői közé tartozik, hogy a kutatás legtagabb értelemben vett „körülmenyei” jelentős mértékben befolyásolják a kutatás tárgyát, ami viszont maga is komoly visszahatással bír a kutatás paramétereire. (Gondoljunk csak az olyan nyelven, koncepciókkal vagy kategóriákkal dolgozó kutató példájára, aki egy másfajta szocializáción keresztül sajátította el tudományát, mint amelyeknek a használatát aktuális kutatásának tárgya eredendően feltételezi). Végül pedig, a negyedik típus során,

12 WERNER – ZIMMERMANN, 2003. 20.

amikor a léptékek kereszteződése eredményez újszerű kutatási tárgyat (mint az olasz *microstoria*, a francia „multiszkopikus”, a léptékek játékára építő megközelítések vagy a német *Alltagsgeschichte* esetében) a lépték megválasztása legalább annyira a kutatón áll, mint amennyire a kutatási tárgy belső logikájából következik. A kutatási tárgyak ugyanis általában egyszerre több léptékből is vizsgálhatók, és a vizsgálatuk korántsem egyszerűsíthető – durva leegyszerűsítés nélkül – egyetlen nézőpontra. Sokkal célravezetőbb tehát a vizsgálati léptékek kibogozhatatlan egymásba fonódását elfogadva leszámolni a mikro- *versus* makrotörténeti megközelítésszerű leegyszerűsítések merev dichotómiájával.

Megkockáztatható tehát, hogy a keresztező történetírás egyik legkomolyabb erénye és legnagyobb vonzereje a módszernek közvetlenül a történeti praxisra koncentrálo jellege. Bevett és merevvé kanonizálódott kategóriák és eljárások mechanikus alkalmazása helyett ugyanis a kutatási tárgy és a múltbeli cselekvők kutathatóságának belső logikájából kiindulva kívánja a tárgy, eljárás és kutató közötti sokszálú interakciós játék biztosította térből kibontani a mindenkor adekvát megközelítést. Struktúra és cselekvés, hosszú és rövid időtartam válnak általa egyszerre – mint egymással folyamatos kölcsönhatásban lévő megközelítések – vizsgálhatóvá, miközben a történelmi változás és állandóság problémáinak az értelmezésére is megtermékenyítően hat. Nem kevésbé jelentős azonban a keresztező történetírás által különösen hangsúlyozott reflexív érzékenység hozadéka sem (gondoljunk csak a kosellecki aszimmetrikus ellenfogalmak¹³ vagy az Edward Said által kidolgozott orientalizmus-problematika¹⁴ többszörös kereszteződéseken keresztül kibontakozó koncepciójára). Ugyanez vonatkozik a kategóriákkal kapcsolatos episztemológiai óvatosság kérdésére is. A különféle kategóriák ugyanis ugyanúgy felvetik a tudás és cselekvés között szövődő kapcsolatok problémáját, mint saját – merevségükből és ahistorikus voltukból következő – labilitásuk kérdését is.

Szó esett már a módszer hangsúlyos történetiség-centrikusságáról, ami azonban véletlenül sem összetévesztendő a történeti relativizmus messzire sodró spirálja által keltett módszertani veszélyekkel. Az *histoire croisée* alapvető célja ugyanis az, hogy az elemek, eljárások és nézőpontok dekonstruálása útján azok a vizsgált probléma autentikusabb megértése érdekében újból összerendezhetővé váljanak, mégpedig a kutatási objektum belső logikájából jobban következő módon (*réagrégation*). A módszer ugyancsak elhatárolódik a terméketlen historizálástól, amennyiben a vizsgálati tárgy speciális tér-idő kontextusba helyezése éppen annak jobb történeti elhatárolását segíti, és

13 KOSELLECK, 1997.

14 SAID, 2000.

megóvja attól, hogy az propagandacélok érdekében válják felhasználhatóvá. Ráadásul a szinkronia és diakronia is folyamatos „egymáshoz igazítást” nyerhet általa, azaz a különböző történeti időbeliségek és „történetiségi rendek” is termékenyen egymásba hatolhatnak, és fény derülhet azok egymáshoz képest konstruált voltára is. Mindezek révén egyúttal a nemzeti historiográfiák intézményesült bezárkózása is sikeresen feltörhetőnek látszik. Az „összekapcsolt” illetve „közösen osztott” történetírás (*connected*, illetve *shared history*) eredményeit ugyanis az *histoire croisée* kínálta nézőpont ráadásként még a történetírói ön-reflexivitás és annak történeti beágyazottságának hangsúlyozásával helyezheti szélesebb összefüggésekbe.

Éppen ezen tulajdonságai miatt – és ezzel a gondolattal zárnám írásom, egyben vissza is utalva a Revel által problematizált blochi európai összehasonlító társadalomtörténet kérdéséhez – az *histoire croisée*-féle metodológiai, episztemológiai és gyakorlati érzékenység felkínálta társadalomtörténeti eszköztár jelenthet garanciát arra nézvést, hogy egy leegyszerűsítő állam-, illetve politikai kapcsolattörténet helyett immár egy, a kutatási tárgyak széles skáláját vizsgáló, ténylegesen európai horizontú tranzakció- és reinterpretáció-történet megírásával lehessen számolni a közeljövőben.

Felhasznált irodalom és rövidítések

BLOCH

- 1983 BLOCH, Marc: Pour une histoire comparée des sociétés européennes. In: BLOCH, Marc: *Mélanges historiques*. Tome 1. Édition de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1983 (1963), 16–40.
- 1996 BLOCH, Marc: Az európai társadalmak összehasonlító történelméről. Ford.: Pataki Pál. In: BLOCH, Marc: *A történész mestersége: Történelemtudományi írások*. Budapest, Osiris, 1996. 169–200.

KOSELLECK

- 1997 KOSELLECK, Reinhardt: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Ford.: Szabó Márton. Budapest, Józsoveg, 1997.

SAID

- 2000 SAID, Edward W.: *Orientalizmus*. Ford.: Péri Benedek. Budapest, Európa, 2000.

WERNER – ZIMMERMANN

- 2003 WERNER, Michael – ZIMMERMANN, Bénédicte: Penser l'histoire croisée: entre empirie et réflexivité. In : *Annales HSS* 58. (2003) no. 1. 7–36.
- 2004 *De la comparaison à l'histoire croisée*. Red.: WERNER, Michael – ZIMMERMANN, Bénédicte. Paris, Seuil, 2004.